

Giedrius Subačius

University of Illinois at Chicago
Lietuvių kalbos institutas, Vilnius

Tarptautinė konferencija „Tautinis tapatumas ir kalba: draudimo aplinkybės, pasekmės, asmenybių vaidmuo“ (Šiaulių universitetas, 2004 05 27–29)

2004 metų gegužės 27–29 dieną Šiaulių universitete vyko tarptautinė mokslinė konferencija „Tautinis tapatumas ir kalba: draudimo aplinkybės, pasekmės, asmenybių vaidmuo“. Konferenciją organizavo Lietuvių kalbos institutas, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Lietuvos istorijos institutas, Šiaulių universitetas ir Kurtuvėnų regioninio parko direkcija. Konferencija skirta lotyniškų rašmenų atgavimo 100-mečiui paminėti. Ją rėmė Lietuviškos spaudos lotyniškais rašmenimis atgavimo 100-mečio komisija, Lietuvos valstybinis mokslo ir studijų fondas bei Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerija.

Gegužės 27–28 dieną vykusio pirmojo konferencijos dalis „Politika, lietuvių kalba ir literatūra XIX amžiaus antroje pusėje“ prasidėjo po trumpų Lietuvos Respublikos Seimo ryšių su visuomene skyriaus vedėjo Andriaus VAIŠNIO, Šiaulių mero Vytauto JUŠKAUS ir Šiaulių universiteto rektoriaus Vinco LAURUČIO sveikinimo žodžių.

Konferencijos problematiką iš pradžių apžvelgė pagrindinis konferencijos organizatorius Darius STALIŪNAS iš Lietuvos istorijos instituto. Jis pabrėžė, kad sovietmečiu labiausiai išanalizuota apskritai visa vadinamojo spaudos draudimo epocha, Rusijos politika įgyvendinant šį draudimą bei vėliau jį atšaukiant, knygnešystė, nes tai buvusi savotiška „rezistencija“. Tačiau ši konferencija rengta tam, kad būtų pateikta naujų spaudos draudimo tyrimų ir interpretacijų. Tarp mažiau tirtų ir kol kas probleminių draudimo aspektų Staliūnas, be kita ko, nurodė rašmenų draudimo autorystės problemą, draudimo kontekstą Lenkijoje, Baltarusijoje, Ukrainoje, Latvijoje ir kitur. Jis taip pat kvietė svarstyti ir galbūt reinterpretuoti tradicines pažiūras, kad rašmenų draudimas esą tik trikdė ir stabdė kultūros raidą, siūlė diskutuoti dėl interpretacijos, esą dėl draudimo galbūt net sustiprėjusi polonizacija.

Aleksej MILLER (Budapeštas, Maskva): „Kalba, raštas ir lojalumas imperinėje politikoje“. Miller kalbėjo ne tik apie Lietuvą, bet ir apie kitose imperijos vietose

vykdytą spaudos draudimą ir ukrainiečių, baltarusių, lenkų, baškirų, kazachų, kai kurių Pavolgio tautų pasipriešinimą tokiai politikai. Pabrėžta, kad Ukrainoje ir Baltarusijoje buvusios draudžiamos pačios kalbos, o ne raidės kaip Lietuvoje. Esą galima kelti klausimą, kiek draudimas Lietuvoje buvo pastangos rusinti, o kiek – pakreipti lietuviškumą Rusijos imperijai palankesne kryptimi. Ukrainoje ir Baltarusijoje buvęs reikalas įrodinėti esant savą kalbą, nes oficialiai imperija nepripažinusi kaip atskirų ukrainiečių ir baltarusių kalbų, o tik kaip rusų kalbos dialektus. Čia Miller pabrėžė, kad ne tiek svarbu, ar draudimas buvęs oficialus, ar ne, kiek tai, kad drausta. Svarbu, ar draudęs ministras (Lietuvoje), ar pats caras (Ukrainoje). Caras pats kišęsis į ukrainiečių kalbos draudimą, ir tokiam kišimuisi priešintis buvę nepalyginamai kebliau. Lietuviai galėję viešai diskutuoti, ar geriau rašyti lotyniškėmis, ar rusiškėmis raidėmis, bet ukrainiečiai ne, nes toks diskutavimas galėjęs rodyti nepalankumą carui.

Miller akcentavo, kad rusai labiausiai norėję lietuvius atskirti nuo lenkų, o pačios lietuvių kultūros likimas jiems tiesiog nerūpėjęs. Alfabeto keitimas ir kitur imperijoje buvęs naudojamas kaip priemonė atsispirti nepageidaujamoms kultūrinėms įtakoms. Antai Pavolgio tautoms, baškiram, kazachams ir kt. diegta kirilikos abėcėlė, kad atsispirtų totorių (islamo) įtakai. Nikolaj Ilminskij siekė ne rusinti rusų alfabetu, bet taip mokyti gimtosios kalbos vietoj totorių. Čia svarbus ir religijos aspektas – geriau jau jie tebūnie pagony, negu tampa Alacho garbintojais. Islamiizuotus pavaldinius būtų buvę daug sunkiau krikštyti.

Miller apibendrino, kad raidžių keitimas, rusiškos abėcėlės diegimas Rusijos imperijai ne visur buvęs vienodas asimiliacijos veiksmas, Rusija konkrečiais atvejais galėjusi turėti skirtingą strategiją. Rusų abėcėlės diegimo lietuviams, kaip ir baškiram, kazachams ir pan., tikslas visų pirma buvęs kova su konkuruojančia įtaka, siekimas įtvirtinti identiteto tipą, suderinamą su lojalumu imperijai, bet ne asimiliacija.

Henryk GLEBOCKI (Varšuva): „Aleksandras Hilferdingas ir slavofilų puoselėtos Rusijos imperijos vakarinių ‘pakraščių’ tautų kultūrinio atgimimo koncepcijos“. Glebocki išsamiai analizavo Aleksandro Hilferdingo biografiją, jo slavofilines pažiūras. Be kita ko, buvo pasakyta, kad labai gero Hilferdingo draugo Stanislovo Mikuckio studijas universitete finansiškai parėmęs Hilferdingo tėvas. Svarbiausiais Rusijos imperijos ramsčiais Hilferding, kaip ir kiti slavofilai, laikęs stačiatikybę ir kirilikos rašmenis. Tačiau imperija nerėmusi Hilferdingo veiklos.

Darius STALIŪNAS (Vilnius): „Lietuvių kalba, rašmenys ir tautinis tapatumas XIX amžiaus vidurio rusiškame oficialiajame diskurse“. Staliūnas stengėsi diskutuoti su šiuolaikinėje lietuvių istoriografijoje ir masinėje sąmonėje vyraujančiu įsitikinimu, jog Rusijos imperijos valdžia, įvesdama rusiškas raides lietuvių raštijoje po 1863–1864 metų sukilimo, siekusi lietuvius surusinti, t. y. asimiliuoti. Staliūnas vietoj tokio tradicinio modelio skyrė įvairius valdžios aparato mąstymo apie rusiškų rašmenų įdiegimą modelius. Štai Mikuckis norėjęs, jog lietuvių kalba būtų dėstoma ir mokytojų seminarijoje, jos mokoma mokyklose, nors rašoma ir kirilikos

rašmenimis. Tad Mikuckiui rūpėjusi lietuvių kalba, tik kirilikos forma. Makarij, Lietuvos stačiatikių arkivyskupas, tam nepritaręs, jis kirilikos diegimą laikęs nepageidautina priemone. Nikolajaus Novikovo modelis jau buvo kraštutinis – jis rusiško raidyno diegimą suvokė kaip siektiną asimiliacijos (rusinimo) formą. Apskritai Staliūnas skyrė dvi Rusijos valdžios strategijas: vieni (Novikov, Makarij ir kt.) kirilikos įvedimą suvokė tik kaip tarpinį žingsnį, padėsiantį lietuviams išmokti rusų kalbos, jų tikslas buvusi bent dalinė asimiliacija; kiti, inicijavę kirilikos įvedimą (Miliutin, Hilferding ir jiems pritaręs Mikuckis), manė, kad tokiu būdu pavyksią lietuvius apsaugoti nuo lenkų įtakos.

Baigdamas Staliūnas kėlė klausimą, kaip iš Pskovo atvažiuavęs mokytojas galėjo mokyti valstietį žemaitį? Kaip jie susikalbėjo? Ar kirilika rašomi lietuviški tekstai jam būtų padėję bendrauti ir palengvinę išmokti lietuviškai? Bet per diskusijas priminta, kad Rusijos seminarijose mokytojai buvo mokomi lotynų kalbos, tad ir atvykusiems į Lietuvą neturėjo kilti didesnių problemų dėl lotyniškos abėcėlės. Tiek lotyniškais, tiek rusiškais rašmenimis užrašyta lietuvių kalba jiems turėjo būti lingvistinė, o ne ortografinė problema.

Michail DOLBILOV (Voronežas): „Imperijos biurokratija ir draudimas vartoti lotyniškus rašmenis lietuvių kalboje 1864–1882 metais“. Dolbilov mano, kad svarbiau ne tai, nurodė Michail Muravjov neleisti lietuviškai spausdinti lotyniškais rašmenimis ar nenurodė, o tai, kaip tokį draudimą inicijavęs vidutinis valdininkų sluoksnis. Vilniaus cenzūros komiteto pirmininkas Pavel Kukolnik sakęs, kad jokio tiesioginio Muravjovo įsakymo nebuvo. Vilniaus švietimo apygardos globėjas Ivan Kornilov norėjęs atkalbėti Muravjovą nuo laikino leidimo spausdinti lenkų (lotynų) kalbos alfabetu. Tad esą matyti, jog Muravjov ne tiek savo iniciatyva rūpinęsis drausti lenkiškas-lietuviškas raides, kiek spaudžiamas Kornilovo ir inspektoriaus Nikolajaus Novikovo. 1864 metais Novikov rūpinęsis lietuviškų abėcėlių, maldynų leidimu kirilika. Jis argumentavęs, kad spausdinti kirilika esą pigiau, bet pranešėjas Dolbilov abejojęs Novikovo tokio argumento teisingumu. Taip pat Kornilov spaudęs naująjį Vilniaus generalgubernatorių Konstantiną Kaufmaną, tad spaudos draudimas vykdytas „iš apačios“, o ne „iš viršaus“. Draudimą labiau inicijavę siaurų pažiūrų nacionalistai, o ne „centras“ Peterburge.

Boris USPENSKIJ (Roma): „Imperatorius Mikalojus I ir lenkų kalba“. Uspenskij Maskvos antikvariate rado dokumentą, iš kurio galima spręsti apie du Rusijos imperijos projektus, kaip pritaikyti kiriliką lenkų kalbai¹. Čia jau matyti, kad ne Dolbilovo minėtieji siaurų pažiūrų valdininkai, bet pats imperatorius Mikalojus I sumanęs „reformuoti“ lenkų rašybą. Pirmasis projektas inicijuotas 1844 metais, sudarytas specialus komitetas naujai kiriliškai lenkų rašybai sukurti. Tačiau 1845-aisiais komitetas priėjęs prie išvados, kad būsią labai sunku nugalėti kliūtis, jog neįmanoma

¹ Dokumentas paskelbtas: Борис Успенский, „Николай I и польский язык (Языковая политика Российской

империи в отношении Царства Польского: вопросы графики и орфографии)“, *Die Welt der Slaven* 49, 2004, 1–38.

kirilikos tiksliai pritaikyti lenkų kalbos tarčiai ir tokios rašybos įdiegti. Vis dėlto Mikalojaus I užsispyręs ir 1852 metais atnaujintas komitetas parengęs kitą projektą.

Uspenskij, sugretinęs abu projektus, nustatė, kad jų rekomendacijos buvusios iš principo skirtingos. 1844 metais siūlyta lenkiškoje kirilikoje vartoti diakritikus kaip ir lotyniškoje lenkų kalbos abėcėlėje. Tačiau 1852 metais imperatorius tam paprieštaravo. Taip pat 1844 metais siūlyta lenkiškoje kirilikoje leisti vartoti lotyniškas raides <ą>, <ę> su nosinėmis, nes jas perteikti kirilika esą labai keblu, tačiau 1852 metais imperatorius pasipriešinęs ir pasiūlęs rašyti kirilika <он>, <ен>.

1844-ųjų projektą Uspenskij vadina dar ne rašybos, o grafikos reforma. 1852 metais jau sumanyta ne tik pakeisti lenkų kalbos abėcėlę, bet ir pritaikyti jai rusų (ne lenkų) kalbos ortografijos taisykles. Tad 1852 metais ortografija buvusi orientuota ne į lenkų, bet į rusų kalbos fonetiką. (Vienas iš argumentų – ne sukurti naują abėcėlę ir ortografiją lenkams, bet supažindinti rusus su nuostabiais lenkų literatūros kūriniiais!) Štai 1852 metais į ortografiją įtraukti lenkų kalbai nereikalingi <ь>, <ъ>, nors jų nebuvo 1844-ųjų projekte. 1844 metais komitetui reikėję ir gimtakalbių lenkų pagalbos, bet 1852-aisiais į komitetą griežtai neleista įtraukti pačių lenkų. Keletas lenkiškų knygų išleista kirilika 1865–1869 metais. Jos paremtos ne 1844, o 1852 metų rusiškąja ortografija. Uspenskij mano, kad praktiškai tų knygelių tekstus rengęs Stanislovas Mikuckis, nors pagrindiniu ideologu laiko Aleksandrą Hilferdingą.

Giedrius SUBAČIUS (Čikaga): „Civilinio rusų rašto taikymas lietuvių kalbai 1864–1904 metais. Du pjūviai“. Subačius dviem pjūviais nagrinėjo pastangas taikyti kirilikos rašmenis lietuvių kalbai: pagal tai, ar rusų abėcėlė modifikuojama, ir pagal tai, ar tekstas kuriamas kirilikos rašmenimis, ar tik perrašomas iš jau parengto lotyniška abėcėle.

Kūrybiškiau dirbantys autoriai modifikuodavę kirilikos abėcėlę. Pavyzdžiui, Mikuckis, Laurynas Ivinskis, Tomas Žilinskis savo lietuviškoje kirilikoje vartoję rusų abėcėlėje nesančias raides su diakritikais <ô> (*Аштôни* 'aštuoni'), <ÿ> (*Дангаÿс* 'dangaus'). Ivinskis savo ruožtu 1864 metų kalendoriuje labai dažnai keliose pozicijose vartojęs raidę <ə>, nors rusų kalboje ji gana reta, ir toks rusų kalbai svetimas dažnumas turėjęs kristi į akis.

Nemodifikuotos rusų abėcėlės tekstai paprastai taip tiksliai neorientuoti į lietuvių tarmių tarimą. Antai Jonas Krečinskis, parengęs daug tekstų, ne tik kad nesitaikęs prie lietuvių tarties, bet netgi kai kuriais atvejais vadovavęsis vien rusų ortografijos taisyklėmis (pvz., rašė *дена* 'diena', *бегивень* 'begyven(a)' su <e> šaknyje, nors kituose žodžiuose rašė „jatj“ <ѣ>: *стѣнась* 'sienos' *рѣтай* 'retai' – orientuotasi, žinoma, į rusų kalbos ortografiją, plg. atitinkamai rus. *день, живетъ* ir *стѣны, рѣдко*). Žiūrint kitu pjūviu, Krečinskis pats nekūręs naujų tekstų, tik transliteravęs jau parašytus ar paskelbtus lotynišku alfabetu, tai irgi nekūrybiškumo ženklas.

Tokios išvados susisieja su kai kuriomis jau aptartų pranešimų išvadomis. Tai, kad Staliūnas mano Mikuckį rūpinusį lietuvių kalbos mokymu (kad ir kirilikos rašmenimis) ir nebuvus asimiliacinės politikos šalininku, patvirtina filologinė Mikuckio (su Ivinskiu) rengtų tekstų analizė: jų tekstai gana kūrybiški, akivaizdžiai

modifikuojama rusų ortografija ir raidės, stengiamasi gana tiksliai reikšti lietuvių tarmių garsus. Staliūno ir Dolbilovo teiginį, kad būtent valdininkas Novikov buvo asimiliacijos šalininkas, patvirtina ir tai, kad Novikov petys į petį dirbo su nekūrybiškuoju Krečinskiu (Krečinskis vykdė Novikovo nurodymus). Jiems abiem nerūpėjo, kad lietuviams būtų patogų skaityti diegiamu alfabetu. Jie taikėsi prie rusų požiūrio, stengėsi, kad rusas su rusiškos abėcėlės patirtimi jaustųsi jaučiau, matydamas parašyta lietuviškai. Krečinskis ir Novikov darė tai, ką Mikalojus I, pasak Uspensio, buvo bandęs daryti su lenkų ortografija 1852 metais, t. y. tiesiog ją ignoruoti ir vietoj jos įdiegti rusiškąją.

Paulius SUBAČIUS (Vilnius): „Uždraustos kalbos ir uždrausti rašmenys: Antano Baranausko išvalgos“. Subačius stengėsi geriau suprasti frazės *Anei rašto, anei druko mum turėt neduoda* (iš Antano Baranausko poemos *Kelionė Petaburkan*) prasmę, tam iš naujo analizavo sąvokų „raštas“ bei „drukas“ vartoseną Baranausko tekstuose. Subačius išvelgė platesnę – ne tik lietuvių kalbos ir lotyniškų rašmenų, bet ir bažnyčios veikėjams aktualių lingvistinių draudimų (leidimų) – problematiką.

Algimantas KATILIUS (Vilnius): „Knygnešių draugijos: valstiečių pilietinio sąmonėjimo dimensija“. Katilius vertino dviejų slaptų draugijų – „Sietyno“ ir „Artojo“ – veiklą (1895–1904) ir stengėsi atkreipti dėmesį į valstiečių savivokos klausimus. Šias draugijas suorganizavę Suvalkijos ūkininkai ar, tiksliau, „pusinteligentiškai“, t. y. gimnazijos suole sėdėję žmonės. Prieita prie išvados, kad abiejų draugijų veikloje knygnešystė ir knygų platinimas nebuvo svarbiausias tikslas, o labiau būdas siekti platesnių tikslų. Tos draugijos kėlusios valstiečių sąmoningumą. Be kita ko, specialiai steigtos parduotuvės, kad būtų galima užmaskuoti knygų platinimą; tai ugdė net ir lietuvių verslo įgūdžius.

Silva POCYTĖ (Klaipėda): „Mažosios ir Didžiosios Lietuvos integracijos XIX amžiaus antroje pusėje klausimu – kultūrinis ir politinis aspektas“. Pocyte atkreipė dėmesį į įvairias pastangas kultūriškai integruoti Rytų Prūsijos ir Didžiosios Lietuvos lietuvius. Be kita ko, mažlietuviai skolinęsi didlietuvių simbolius (Maironį, Praną Vaičaitį, Česlovą Sasnauską). Didlietuviai skolinęsi Kristijoną Donelaitį (Donelaičio kūriniai Rusijoje buvo išleisti oficialiai, tad ir mokytiis rašto iš jo tekstų nebuvę labai pavojinga). Jurgis Mikšas spausdinęs *Nemuno sargą* – antraštė buvo lotyniškosios antikvos formos, o tekstai viduje – gotikinės. Jis norėjęs, kad ir Lietuvos žmonės skaitytų jo laikraštį, kvietęs susivienyti „kalboje ir rašte“. Bet mažlietuviai lotyniškais raidėmis rašytus tekstus laikė katalikiškais, o didlietuviai gotikinius – protestantiškais, ir tai stabdė kultūrinį artėjimą. Tačiau Pocyte priėjo prie išvados, kad politiškai mažlietuviai nebuvo lygiavertis nacionalinio judėjimo partneris didlietuviui. Mažlietuviai rėmė didlietuvių veiklą, bet skundėsi, esą tautiškai nubudę didlietuviai nekreipia dėmesio į mažlietuvius.

Diskusijose buvo iškeltas klausimas, iš kur atsirado terminai *Mažoji Lietuva* ir *Didžioji Lietuva*. Pocyte teigė, kad XIX amžiuje dažniausiai etninės grupės vadintos *Prūsų lietuviais* ir *Maskolių lietuviais*. Tik Martynas Jankus Rytų Prūsiją vadinęs *Mažąja Lietuva*, tuo pabrėždamas integracinį aspektą.

Jurgita VENCKIENĖ (Vilnius): „Dvejopa XIX amžiaus pabaigos lietuviškų laikraščių ortografija“. Venckienė tyrė draudžiamosios periodikos ortografijos kodifikavimo problemas. Iškėlusį tikslą nustatyti, dėl ko garsams [č] ir [š] grafiškai žymėti rinktasi arba <cz>, <sz>, arba <č>, <š>, Venckienė išanalizavo periodinius leidinius, leistus inteligentams ir valstiečiams: varpininkai leidė *Varpą* ir *Ūkininką*, sargininkai – *Žinyčių* ir *Tėvynės Sargą*. Paaiškėjo, kad *Varpe* (intelligentams) lenkiškieji rašmenys <cz>, <sz> buvę pakeisti <č>, <š> 1890 metais (*Pančiai, švieselė*), o *Ūkininke* (valstiečiams) – tik po ketverių metų, 1894-aisiais (*bažnyčia, ištikrujų*). Panašiai skirtingai elgėsi ir religinės krypties redaktoriai. *Žinyčia* („apšviestiesniešiams lietuviams“), pasirodžiusi 1900 metais, iš karto buvusi spausdinta be senųjų lenkiškų raidžių <cz>, <sz> (*ginčyties, laikraštis*). *Tėvynės Sargas* sugrįžęs prie <č>, <š> tik pasirodžius Petro Kriaušaičio *Lietuviškos kalbos gramatikai* 1901-aisiais. Taigi intelligentams leidžiami laikraščiai anksčiau perėję prie „neįprastų“ raidžių <č> ir <š>, o valstiečiams sąmoningai paliktas tarsi pereinamasis metų kitų laikotarpis priprasti. Tad tuo periodu Venckienė siūlė išvelgti buvusią dvejopą – *inteligentų* ir *valstiečių* – laikraščių rašybą.

Diskusijoje kelta mintis, kad labai panašus tų pačių raidžių rašybos dvejinimas buvęs matomas ir Amerikos lietuvių laikraščiuose, tik ten buvę kitaip formuluojama – knygų (atitiktų inteligentų) ir laikraščių (atitiktų valstiečių) rašybą. Tik galutinis perėjimas prie <č> ir <š> Amerikos laikraščiuose vykęs gerokai vėliau, maždaug apie 1903–1904 metus, tad jau gerokai po Kriaušaičio gramatikos pasirodymo.

Džiuljeta MASKULIŪNIENĖ (Šiauliai): „Knygnešystė kaip literatūrinės komunikacijos forma“. Maskuliūnienė lotyniškų rašmenų draudimo laikotarpį analizavo literatūrinės terpės, skaitytojų bendrijos telkimosi požiūriu. Buvęs labai paplitęs ne tik skaitymas sau, bet ir skaitymas balsu – skaitydavo labiausiai patyręs skaitovas. Didaktinė literatūra suformavo skaitytoją, kuris laukė gabenamų knygų, iš anksto jas prenumeravosi. Maskuliūnienė mano, kad tuo metu įgyvendinti Apšvietos tikslai – kaime atsiradęs knygų poreikis.

Diskusijose keltas klausimas, ar literatūrinės terpės tyrimai nerodo, kaip formavosi ne rašomoji, bet šnekamoji bendrinė kalba, t. y. ar balsu skaitantys skaitovai skaitė savo tarmėmis, ar stengėsi laikytis besiformuojančios rašomosios kalbos normų, turimų prieš akis? Tačiau paaiškėjo, kad nėra lengva užčiuopti duomenų, rodančių lingvistinius šnekamosios bendrinės kalbos formavimosi aspektus.

Solveiga DAUGIRDAITĖ (Vilnius): „Moterų aukos prasmė XIX–XX amžiaus sąvartoje“. Daugirdaitė teigė, kad spaudos draudimas veikęs kaip palanki aplinkybė atsirasti moterų grožinės literatūros kūrėjų plejadai (Žemaitėi, Gabrielei Petkevičaitėi-Bitei, Šatrijos Raganai). Kadangi rašymas nebuvo pelningas darbas, net rizikingas, pajėgų trūkė, moterų indėlis buvęs sutiktas palankiai ir joms netekę susidurti su vyrų konkurencija. Žodis *auka* Daugirdaitei čia atrodo vartotinas bent dviem prasmėmis: 1) kaip rašytojų, atėjusių į literatūrą spaudos draudimo laikotarpiu, pasiaukojamas darbas tėvynės labui (taip jos suvokusios savo rašymą ir visuomeninę veiklą; rašymas kaip saviraiška ar malonumas neegzistavęs); 2) jų kūryboje

ryški pasiaukojanti (visuomenei ar šeimai) ar paaukota moteris (užuoja jai kaip patriarchalinės visuomenės aukai). Feministinės kritikos požiūriu, pasiaukojusi (paaukota) moteris esanti mąstymo ir literatūros stereotipas, iš kurio to meto literatūrai nepavykę išsiveržti.

Tam tikra prasme Daugirdaitė atsiliepė į konferencijos pradžioje Staliūno keltą klausimą, ar lotyniškų rašmenų draudimas tik trikdęs lietuvių kultūros raidą. Vienas iš galimų teigiamų draudimo rezultatų galys būti moterų rašytos grožinės literatūros atsiradimas.

Danguolė MIKULĖNIENĖ (Vilnius): „Kazimiero Jauniaus lietuvių kalbos tarmių aprašai“. Mikulėnienė pristatė Kazimiero Jauniaus tarmių klasifikaciją ir jo tarmių aprašus. Jauniaus tarmių aprašas apėmė tik tuometę Kauno guberniją, bet Jaunius netyrė kitų gubernijų lietuvių tarmių.

Eriks JĒKABSONS (Ryga): „Rusijos valdžios įvestas draudimas leidiniams lotyniškais rašmenimis Latvijoje“. Jėkabsono pranešimas buvo tam tikra prasme panašus į Millerio. Miller kalbėjo apie kirilikos rašmenų politiką, taikomą ukrainiečiams, baltarusiams, baškiramams, kazachams, lietuviams ir kt., o Jėkabsonas – latviams. Jānis Sproģis iki 1875 metų rengęs ir spausdinęs latviškus kalendorius kirilikos rašmenimis latviams (latgaliams). Tačiau Vitebsko mokyklų kuratorius 1874-ųjų pabaigoje skundėsis, kad tie kalendoriai labai mažai tepadėję rusų kalbos vartojimo įgūdžiams formuoti (jie platinti tik tarp mokinių, o vyresni žmonės net nepažinę rusiškų raidžių), kad latgaliai negalėję gerai suprasti latvių (Vidžemės) dialekto, kurio pagrindu buvę rengti kalendoriai, ir kad Sproģio leidiniai negalėję konkuruoti su Jelgavoje spausdintais latvių kalendoriais. Iš dalies dėl nesėkmingo lietuvių katekizmo spausdinimo kirilika Vitebsko švietimo taryba atsisakiusi minties analogiškus katekizmus rengti latgaliams.

Jėkabsonas apžvelgė ir Latvijos lietuvių veiklą, susijusią su draudžiamos literatūros platinimu. Štai Liepojoje grupė lietuvių studentų, vadovaujama Jono Biliūno, 1894 metais įkūrusi knygų ir kitų spaudinių biblioteką. 1897-aisiais grupė užmezgusi ryšius su socialdemokratais. Žandarai iš jos konfiskavo 650 egzempliorių spaudinių. Petras Tumasionis, tarnavęs Rusijos armijoje Liepojoje, 1897–1898 metais leido rankraštinių lietuvišką laikraštį *Vardas Katalikas* (išlikusių jo egzempliorių nežinoma).

Theodore R. WEEKS (Carbondale, Illinois): „Jidiš ir lietuvių kalba Rusijos imperijoje: oficiali politika dviejų ‘uždraustų kalbų’ atžvilgiu, 1863–1913 metai“. Weeks teigė, kad nors lietuvių ir žydų socialinė, ekonominė padėtis buvusi labai skirtinga, tačiau Rusijos valdžios politika jų kalbų atžvilgiu 1863–1905 metais turinti ryškių panašumų. Nė viena kalba nebuvo visiškai uždrausta (lietuviai galėję spausdinti lietuviškas knygas kirilika), bet abi buvusios apribotos. Lietuvių kalba nukentėjusi daugiau, bet labai suvaržytas buvęs ir jidiš vartojimas. Nors jidiš knygos spausdintos, tačiau uždrausta leisti periodiką ir vartoti tą kalbą spektakliuose. Rusija stengsis riboti tas kalbas, kurias vartojusios, kaip ji supratusi, neraštingos tautos (tad

lietuviai ir žydai: lietuvių 1897 metais buvę neraštingų apie 63%, o žydų bent vyrai beveik visi raštingi).

Weeks pastebėjo, kad buvęs projektas uždrausti jidiš kalba ir knygas, o to draudimo iniciatorius kažkoks Gurovič, pats žydas, atstovaujantis ir kai kuriems kitiems regiono žydams. Gurovič argumentavęs, kad šnekamoji žydų kalba (t. y. jidiš) esanti tik sudarkytas vokiečių kalbos variantas ir visai neturinti reikšmės literatūrai. Gurovič, kaip ir kai kurie kiti išsilavinę žydai, manęs žydams reikiant tik hebrajų kalbos, o hebrajiški laikraščiai Rusijos imperijoje XIX amžiaus antroje pusėje ir taip sąlygiškai klestėję. Tačiau Peterburgo valdžia atmetusi Gurovičiaus prašymą, tik ne dėl to, kad būtų buvusi geros nuomonės apie jidiš kalbą. Valdžia maniusi, esą jidiš uždraudimas pačios kalbos pozicijų būtų nesulipninęs, tik būtų suprastas kaip kišimasis į žydų religijos vidaus reikalus. To Rusijos imperija buvo linkusi vengti. XX amžiaus pradžioje Rusijos valdžia pripažinusi, kad jos pastangos nepraktiškos ir sukėlusios net nepageidautų padarinių. Jidiš periodika Rusijos imperijoje imta spausdinti nuo 1903 metų, o lietuviški tekstai lotyniška abėcėle – metais vėliau.

Rimantas MIKNYS (Vilnius): „Spaudos draudimo lotyniškais rašmenimis reikšmė lietuvių tautinio sąjūdžio politizavimuisi“. Miknys kėlė klausimą, kaip lotyniškų raidžių draudimas veikė lietuvių politinius judėjimus. Jis pritarė Katiliaus išvalgomoms apie „Sietyno“ ir „Artojo“ draugijų politizavimosi aspektus. Jau nuo pat 1863 metų sukilimo pralaimėjimo esą pastebėta, kad su lenkų politiniais judėjimais neverta susidėti, nes jie neperspektyvūs. 1895 metais *Varpo* aplinkoje iškeliamas klausimas dėl santykio su Rusijos valdžia, raginama to santykio nepalikti pasyvaus. 1901 metais Povilas Višinskis pirmą kartą pareiškia, kad politinis tikslas yra laisva Lietuva ir kad pagrindinis to priešas – Rusijos valdžia.

Latviai ir estai gerokai vėlavo su politinėmis programomis. Jie tik 1904 metais sukūrė socialdemokratų programą, bet ir tai ji buvo tik kultūrinio (ne politinio) pobūdžio. Be to, latviai buvo nelinkę bijoti Rusijos valdžios, jie labiau privengė baltvokiečių.

Spaudos draudimas lėmė, kad lietuviai draudžiamajoje spaudoje galėję laisvai diskutuoti politines problemas, o latviai, turėdami legalią Rusijos valdžios kontroliuojamą (cenzūruojamą) spaudą, to daryti negalėjo. Latvių nepriklausomybės idėja pirmą kartą buvo suformuluota tik 1917 metais, po bolševikų perversmo Rusijoje! Tad atsiliepdamas į Staliūno keltą klausimą dėl pozityvių draudimo padarinių, Miknys pastebėjo, kad lotyniškos spaudos draudimas, paskatinęs nelegalią spaudą, galėjo pagreitinti politinės lietuvių savimonės brendimą.

* * *

Tuo baigėsi pirmoji konferencijos dalis ir pirmosios dvi konferencijos dienos. Trečioji diena buvo kiek kitokia. Ne tik dėl to, kad tai antroji konferencijos dalis kitu pavadinimu: „Iššūkiai tautinio identiteto raidai: istorijos pamokos ir dabartis“, bet

ir todėl, kad beveik visi pirmosios dalies pranešėjai išvyko, atvyko kiti. Tad galima sakyti, kad trečiąją dieną prasidėjo visai kita konferencija su kitais dalyviais – kalbėtojais ir klausytojais.

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS kalbėjo apie lietuvių būdo traumas. Vienas iš dalykų, kuriuos Rusijos valdžia draudimais siekusi lietuviams įdiegti, esąs tebeišlikęs raidės kultas ir fetišas, t. y. ne mintijimo būdas, o pati forma – raidynas tapęs savivokos forma. Aleksandravičius kalbėjo ir apie tai, kad Rusijos valdžiai lietuvius iš dalies pavyko surusinti (depolonizuoti); pavyzdžiui, korupcija esantis pavergtos tautos ženklas, nors sovietinės spaudos traumas Aleksandravičius laiko daug ryškesnėmis.

Antanas KULAKAUSKAS diskutavo apie akcentus – *kiek* kalba įeina į tapatumo sąvoką, bet ne *ar* įeina. Valstiečiai savęs kaip politinio vieneto nereflektavę. Tad mintis, kad sava kalba reikalinga, jiems buvusi įdiegta, ir įdiegta tiek, kiek pajėgęs vienas ar kitas kunigas. Kulakauskas mano, kad lotyniškų raidžių draudimas radikaliai nepakeitęs kalbos raidos, tačiau ją veikęs (sustiprėjęs antilenkiškumas ir kt.).

Leonidas DONSKIS, remdamasis Švietimą ir Romantizmą reflektuojančių mokslininkų darbais, atkreipė dėmesį, kad Romantizmas Rytų Europai buvęs svarbesnis negu Vakarams. Vakarų Europos pamatai esąs Švietimas, bet Rytų ir Vidurio Europa esanti Romantizmo Europa. Vakarų Europoje populiariausias buvęs Volteras, kitoje Europoje – Herderis ir tautiškumo idėja. Norminė kalba Donskiui atrodė Vakaruose atsiradusi Renesanso metu, o Vidurio Europos šalyse – sukonstruota kalbininkų ir istorikų. Per diskusijas iškelta mintis, kad ir Vakarų Europoje esama „romantinių“ kalbų – airių, katalonų, liuksemburgiečių, škotų ir kt.

Gintautas MAŽEIKIS kalbėjo apie ženklo ekstatiką, ekonomiką, pragmatiką ir tautinį lietuvių atgimimą. Jis apibūdino slavofilų Hilferdingo, Aleksejaus Chomjakovo, Nikolajaus Danilevskio veiklą. Slavofilai manė, kad lietuviai turį būti lituanizuoti remiantis rusų ortografija, kad lietuvius reikią apšviesti – tad jie vadovavęsi Švietimo idėjomis. Jiems atrodė, kad pirma lietuvius geriausia padaryti lietuviams, o paskui juos būtų galima paversti stačiatikiais. Jonas Juška, Ivinskis, Tomas Žilinskis, Mikuckis esą įsitraukę į slavofilišką Lietuvos projektą.

Mažeikis buvo vos ne vienintelis, dalyvavęs ir pirmojoje konferencijos dalyje, tad galėjo jas susieti. Jis akivaizdžiai parodė, kad raidžių forma nesanti taip paprastai mechaniškai pakeičiama. Ji yra labai svarbi ir ideologiškai: ortografija tiesiogiai susijusi su ikonografija. Šėtonas dažniausiai vaizduojamas kalbas ne visai taisyklinga (prasta) kalba. Ženklas esanti ta vieta, kur siela turinti nukakti, kad susitiktų su Dievu. Ortografija nebūtinai turinti būti skaitoma, ji gali atlikti vien simbolinę funkciją. Galima Bibliją turėti ir ja džiaugtis, bet jos neskaityti. Kitaip sakant, ideologiškai svarbi ir raidės forma, ne tik turinys. Tokios Mažeikio mintys labai siejosi su Uspensko teiginiais, kad carui Mikalojui I buvo ypač svarbu ne tik diegti rusiškas raides lenkų raštijai, bet ir kuo griežčiau laikytis rusų (ne lenkų) kalbos ortografijos dėsnių, kitaip sakant, ikonografinį rašomosios lenkų kalbos vaizdą

padaryti kuo rusiškesnį, kuo savesnį ruso akiai. Panašiai Mažeikio mintys susisiejo su Giedriaus Subačiaus pranešimu, jog Krečinskis stengėsis gana tiesmukai taikyti rusų ortografijos taisykles lietuvių kalbai, kad kaip grafinis simbolis lietuvių rašomoji kalba atrodytų kuo rusiškesnė.

Dėmesį patraukė Sigitos KRANIAUSKIENĖS sociologinis pranešimas apie nepriklausomybės idėją lietuvių autobiografijose. Pagal surinktas Lietuvos žmonių įvairių kartų autobiografijas autorė stengėsi nustatyti, kaip kurios kartos žmonės interpretuoja Lietuvos nepriklausomybės idėją. Štai gimę 1910–1922 metais žmonės iš viso nepastebintys ankstesnės Lietuvos istorijos prieš savo kartą. Jiems istorija prasidedanti su jais pačiais ir su nepriklausoma Lietuva, jiems svarbūs vyresnieji broliai, bet ne tėvai – tėvai ateina ne iš nepriklausomos Lietuvos. Jie pabrėžiantys patriotinį santykį su tėvyne. 1923–1944 metais gimę žmonės pilni netikrumo, jaučiama jų vertybių sistemos maišasis. Kai kurie iš jų stoję į partiją, į komjaunimą, kad būtų mažiau žalos jiems ir aplinkiniams. 1945–1957 metais gimę savęs nesieja su nepriklausoma Lietuva, net patys ginčija savo teises į praėjusį (nepriklausomos Lietuvos) laiką. Toks kartų skyrimas pagal tam tikras dominuojančias idėjas ateityje galbūt galėtų būti vaisingas ir tiriant kalbines autobiografijų autorių pažiūras.

Pranešimus dar skaitė Algimantas VALANTIEJUS, Stasys ŠIMAITIS, Tomas SO-DEIKA, Aldis GEDUTIS, Ramutis KARMALAVIČIUS.

Konferencija buvo įtaigus, naujas idėjas generuojantis įvykis.

GIEDRIUS SUBAČIUS

Gauta 2004 m. birželio 24 d.

University of Illinois at Chicago

Department of Slavic and Baltic Languages and Literatures

UH 1608, MC/306

601 S. Morgan St.

Chicago IL 60607, U.S.A.

el. p.: subacius@uic.edu

Lietuvių kalbos institutas

P. Vileišio g. 5

LT-10308 Vilnius, Lietuva

el. p.: subacius@uic.edu